

УДК 329.7 (477)

Вікторія Волощенко

**ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА У ВИДАННЯХ «ПРОСВІТ»
НАДДНІПРЯНЩИНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Стаття присвячена проблемі популяризації українознавства у видавничій діяльності осередків товариства «Просвіта» у Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст. Проаналізовані особливості рецепції українознавчої тематики громадськими діячами, дотичними до діяльності товариства. Виявлені чинники, які впливали на складання оперативного поля популярної україністики у виданнях «Просвіти». Розглянуті дискусії з визначення тем, пріоритетних для популяризації.

Ключові слова: «Просвіта», Наддніпрянська Україна, популяризація українознавства, діячі українського національного руху, видавнича діяльність.

На сьогодні українознавство, як наукова система знань, включає широкий спектр економічної, політичної, соціальної, культурної, історичної проблематики України та українців (історії, мови, культури, психології, виховання, соціальних відносин, суспільного устрою, права, економіки, природи, екології, етногенезу тощо). Обриси наукового українознавчого дискурсу були закладені у ХІХ – на початку ХХ ст. Із зняттям заборон з українського слова у 1906 р. для діячів українського національного руху Наддніпрянщини відкрилась і довгоочікувана можливість більш вільного продовження роботи з популяризації українознавчої тематики серед широких верств населення. Діяльність у цьому напрямку діячів осередків «Просвіти» (1906–1916 рр.) мала особливе значення, адже уособлювала не приватну ініціативу, а результат суспільної взаємодії української громадськості.

Важливість україністики у репертуарі видань «Просвіт» неодноразово підкреслювалась в узагальнюючих [1–3] і спеціальних працях з історії товариства [4–6]. Книгознавець М. Люзьяк вказала на національно-політичний характер його діяльності у становленні української науково-популярної книги [7, с. 333]. У цій статті зроблено спробу виявити особливості рецепції українознавчої тематики громадськими діячами, дотичними до видавничої діяльності «Просвіт», а саме з'ясувати, як складалось оперативне поле популярної україністики, які теми вважались пріоритетними для популяризації, як дискусії точились щодо характеру їх висвітлення.

Суспільні діячі, сконцентровані навколо «Просвіт» (Б. Грінченко, М. Левицький, С. Єфремов, В. Дурдуківський, Д. Дорошенко, М. Комаров, С. Шемет, О. Пчілка, О. Русова, В. Науменко та ін.), мали відношення до формування і наукового, і популярного українознавства. Маючи досвід видання української книги, використовували його у налагодженні роботи осередків «Просвіти», серед яких особливо виділявся київський на чолі з Б. Грінченком. Ще у чернігівський період своєї діяльності він особливого значення надавав біографічним нарисам українських письменників та доступному висвітленню історичних фактів. Однак до 1906 р. він, як і інші українські видавці Наддніпрянщини, через обмежувальну політику імперської влади, був змушений займатись виданням белетристики, частково маскуючи під неї і науково-популярні брошури [7, с.91–96; 8, с. 85].

Вагу українознавчої тематики у справі «національного освідомлення народу» в українських колах, здавалося б, не треба було доводити – результати її популяризації вже були наявні у Галичині. Український есер М. Залізник, який співпрацював і з львівським, і з київським товариствами, підкреслював, що завдяки цій просвіті «український народ» Галичини перестав бути «етнографічною масою». «будівельним матеріалом для чужих, дужчих народів» [9, с.590]. Утім пріоритетність висвітлення українознавства не була аксіоматичною. В. Доманицький у доповіді для конгресу «Просвіт» у Львові у 1909 р. відзначав, що з 220 українських видань, які побачили світ у підросійській Україні у 1908 р., науково-популярні складали 19 %, але популярної україніки серед них було обмаль [8, с. 93–94]. Добре задокументована історія київської «Просвіти» засвідчує суперечки з цього питання у представників українського національного руху: якщо до 1906 р. популяризувати українознавство заважала агресивна цензурна політика російської влади, то у революційних умовах – внутрішні розбіжності у визначенні тем, які потребували першочергової уваги.

На перших зборах київської «Просвіти» 25 червня 1906 р. з цього питання виникла дискусія між прибічниками українських радикальних демократів (фундаторів осередку) і українських соціал-демократів. Есдеки на чолі з А. Жуком відстоювали агітаційно-політичний характер просвіти

народу, доводили, що популярна література має призначатись передусім для робітників як основної сили «національного і соціального визволення народу». Вони не бачили необхідності у створенні окремого українського відділу у бібліотеці товариства та виданні українознавчої літератури, «бо українських книжок мало і вони не можуть дати читачам нічого путячого». Радикальні демократи, оповідаючи у своїх виданнях ці дискусії, приписували А. Жуку категоричні висловлювання щодо українознавчої літератури, яку він називав «хламом Київської старини» та «усяким хламом з Женев та зо Львовів», абсолютно некорисним для «робочого люду», зацікавленого у книжках політичної і соціальної спрямованості, які могли б стати «знаряддям робітників в сучасній боротьбі» [10, с. 14–15; 11].

Есдеки і надалі критикували видавницьку діяльність «Просвіти» на сторінках соціал-демократичного тижневика «Слово» (1907–1909 рр.) [12, с.22], адже в кінцевому підсумку напрям цієї діяльності визначали не вони, а їх ідейні опоненти, які під «робочим людом» розуміли не тільки робітників, але й селян. Б. Грінченко, М. Левицький, С. Шемет, Б. Ярошевський, Ф. Матушевський дотримувалися думки, щоб у бібліотеці «Просвіти», крім відділу світової літератури, був добре зорганізований український. За їх спостереженням, у Києві було важко знайти книжки з українознавства, хоча саме на них мала спиратись праця «для культури, для просвіти рідного народу». Б. Грінченко погоджувався із необхідністю видання брошур різних видів і жанрів, але на перший план вимагав поставити «те, чого у нас нема і чого нам тепер дуже треба, а саме: книжок з українознавства» [10, с.17–18].

Ще на перших зборах створеній видавничій комісії доручено знайти придатні для видання друковані і рукописні праці та скласти список тем для підготовки нових книжок. Укладачі цього реєстру, надрукованого у 1907 р., свідомо не вводили до нього теми вже існуючих брошур (напр., з медицини, ветеринарії, техніки, ремесла, хліборобства). Свій покажчик вони не вважали ідеальним і чекали корисних пропозицій: всі популярні українські видання мали скласти «невеличку енциклопедію знаннів, найпотрібніших для початкової освіти», «перший круг знаннів, який дав би змогу перейти до другого» [13, с.3–7; 14, с.17–18].

До реєстру потрапило близько чотирьох десятків тем з українознавства. Широкий спектр питань представлений у розділі «Українська історія, історія вкраїнської літератури»: побут князівського періоду; Україна з Литвою; Україна і Польща; побут другої половини XVII в.; Україна й татари; Петро Сагайдачний; Б. Хмельницький і Переяславська умова; козацтво; Запорозька Січ; Іван Виговський; Петро Дорошенко; Іван Мазепа; Павло Полуботок; Гайдамаччина; закон і суд у старовину; цехи і братства; історія церкви і релігійні рухи; пани й панщина; земельна справа на Україні від Хмельниччини до нашого часу; історія освіти; історія змосковлення України; історична доля української мови, її значення як культурного чинника; українська народна пісня та її співці; українське письменство і його вага в історії; театр на Україні; Тарас Шевченко; Михайло Драгоманов; Іван Франко. До розділу «Географія політична й соціальна вкупі з етнографією» віднесені: географія України; Україна в цифрах серед інших країв; опис України географічний, етнографічний і економічний по окремих краях; побутове життя українців; українські емігранти в Азії, Америці та інших місцях; колоністи в Україні. Соціально-економічні аспекти життя українців представлені у розділі «Економія»: капітал і праця в народнім господарстві; фабрична й інша продукція; хазяйство натуральне й грошове; капіталістична продукція; машини та їх значення у людській роботі; домашній промисел, його форми і вага для народного хазяйства; земельна справа: форми володіння землею в Україні; шляхи вирішення земельної справи; спілки: хліборобські й промислові; транспорт в економічній справі; робітнича справа взагалі і зокрема в Україні; гроші; дрібний кредит; податки; пожежі і боротьба з ними. Базову освіту народу мали доповнювати правові відомості («Право»): форми держави; виборче право; національні права та їх забезпечення; злочинства як результат соціально-економічного ладу; суд; українське народне звичаєве право [13, с.814].

Окреслені перспективи популяризації різних аспектів українознавства були втілені у життя лише частково. По-перше, через гостру нестачу рукописів, «добре написаних і придатних з цензурного погляду». У 1907 р. члени видавничої комісії забракували більшість надісланих до редакції матеріалів. Серед брошур, що пройшли рецензування, було тільки чотири, написаних на теми реєстру. У 1908 р. з 21 прорецензованих рукописів тільки п'ять було на українську тематику. Члени комісії навіть звертались до відомих письменників, пропонуючи їм написати книжки на замовлення (біографії українських діячів, історію земельної справи в Україні, українську географію і т. ін.), але марно. Наприкінці 1907 р. активісти видавничого комітету дійшли згоди щодо необхідності введення оплати праці авторів, але для розгортання цієї роботи бракувало коштів [14, с.17–18; 15, с.28–29].

Не меншою проблемою стала нестача активних працівників. Г. Шерстюк з обуренням писав у 1908 р., що українське громадянство через особисті непорозуміння і партійну ворожнечу так і не

змігло об'єднатись навколо «корисного огнища» («Просвіти») та виробити «такий план для культурної праці, що не протиречив би завданням тієї чи іншої партії» [16]. Негативну роль політичної боротьби, яка абсорбувала багато сил, перешкоджаючи просвітній роботі, у 1909 р. відзначав і представник «Просвіти» у Львові І. Брик [17, с.124].

Поза тим, до 1916 р. Київській, Одеській та Катеринославській «Просвітам» вдалось видати 17 брошур українознавчого спрямування: 8 історичних, 5 етнографічних, 1 літературознавчу та 3 календарі. Ще 8 брошур містили твори українського красного письменства [18, с.12–26].

Найбільш помітними були здобутки у популяризації української історико-культурної спадщини. Окрім вказаних восьми історичних брошур (авторства М. Драгоманова, Б. Грінченка, М. Комарова, М. Загірньої, Д. Яворницького, Д. Дорошенка), у 1907 р. київська «Просвіта» видала комплект з 10 листівок з портретами діячів українського національно-культурного руху – Б. Грінченка, М. Грушевського, М. Драгоманова, С. Єфремова, М. Коцюбинського, М. Левицького, М. Лисенка, Лесі Українки, І. Франка, Т. Шевченка. У 1913 катеринославська «Просвіта» випустила тираж з портретом Т. Шевченка, а у Мануйлівському осередку видрукували світлини із зображенням просвітян села та приміщення товариства. Після ліквідації у лютому 1916 р. Катеринославської «Просвіти» її видавничі плани були реалізовані членами «Українського видавництва у Катеринославі»: три з семи брошур стосувались історії України. Серед нездійснених видань катеринославської «Просвіти» були три книжечки авторства О. Островського, Л. Бідної та, ймовірно, Д. Дорошенка. У Києві так і не побачила світ підготована С. Шерстюком «Хрестоматія української літератури» [18, с.51, 100–104].

З історичних тем найчастіше популяризували козацьку – вона стала головною у семи з восьми виданих брошур, ще одне видання Б. Грінченка присвятив історії братств. Усі три книжечки, видані «Українським видавництвом у Катеринославі», були написані А. Кащенком з козацької історії, одна з них – про поступову денаціоналізацію чернігівських козаків – переселенців на Урал. Минуле козацтва було у центрі уваги і нездійснених видань катеринославської «Просвіти», і історичної інформації, представленої у «Календарях «Просвіти» на 1907 і 1908 роки – у вміщених у них невеличких історичних календарях (однакових в обох виданнях) і у хронологічній таблиці видання на 1908 р. Серед 70 історичних дат з хронологічної таблиці «Що коли діялось» згадки про князівську добу складають 7,1 % всієї кількості, польсько-литовську – 2,9 %, козацьку – 52,9 %, факти втручання Росії у політичне, господарське та культурне життя України – 21,4 %, події культурного життя – 15,7 %. В історичних календарях, крім подій козацького періоду, також вказані такі: зруйнування Києва Батием; з'єднання Литви з Польщею; битва при Ворсклі Вітовта з татарами; приєднання Волині та Поділля до Росії, пожежа у Києві 1811 р.; «з'єднання уніатів з православною церквою»; «визволення народу з кріпацтва»; судова реформа. Там само були згадані факти культурного життя України: Берестейська унія, надання Б. Хмельницьким привілею братській київській школі, заснування університетів у Харкові та Києві і відкриття пам'ятника І. Котляревському у Полтаві. В. Доманицький у статтях «Про давній лад на Україні» та «Депутати з України в комісії р. 1767» намагався розкрити тему історичної закоріненості традицій народного самоуправління в Україні. Б. Грінченко у розвідці «Якої нам треба школи» відстоював історичне право українців на освіту рідною мовою [19–20].

В історичних календарях, крім подій, згадане значне коло українських діячів: козацьких очільників (К. Косинського, К. Разумовського, П. Конашевича-Сагайдачного, І. Скоропадського, Б. Хмельницького, І. Мазепу, П. Дорошенка), вчених та культурників (П. Могила, Г. Кониського, К. Острозького, І. Гізеля, С. Косова, М. Костомарова, М. Драгоманова, О. Бодяньського, Т. Рильського; О. Огоновського, М. Максимовича, П. Чубинського), поетів та письменників (О. Куліша, Т. Шевченка, П. Ніщинського, М. Старицького, О. Метлінського, О. Марковича; Л. Глібова, І. Котляревського, Г. Квітку-Основ'яненка, О. Кониського). Окремі статті «Календарів «Просвіти», як правило, оздоблені портретами, присвячені І. Котляревському, Т. Шевченку, В. Антоновичу, І. Франку, Б. Грінченку, В. Доманицькому, М. Сумцову, М. Кропивницькому, М. Садовському, М. Чалому, Н. Молчановському, М. Маркович, І. Карпенко-Карому. Один з матеріалів «Календаря» на 1908 р. стосується українських депутатів у Державній Думі. Видатні особистості України згадувались і у розвідках з історії національно-культурного відродження, нарисах діяльності українських товариств, музеїв, видавництва, бібліотек [19–20].

На загальних зборах київського осередку 8 травня 1908 р. члени товариства звернули увагу на потребу видання історичної белетристики. Доти встигли видрукувати лише переклад «Чернігівки» М. Костомарова, але вже замовили переробку «Сагайдачного» Д. Мордовця і написання нових книжок белетристичного змісту з історико-культурної та етнографічної тематики: «Український театр», «Українське письменство і його вага в історії», «Угорщина», «Галичина», «Буковина» [15, с. 28–29]. Про важливість видання історичних повістей і взагалі історичної

белетристики для справи пробудження національної свідомості на просвітницькому конгресі 1909 р. говорили представники і київської, і львівської «Просвіти» [8, с. 93–94; 17, с. 120].

За час існування Київської «Просвіти» її діячі видали п'ять брошур з етнографії – про життя українців Галичини, Буковини, Кубані та переселенців до Америки. Київські просвітяни мріяли про підручник з географії, з добре складеним українським відділом, але бажаних написати його не знайшлося [14, с. 21]. Пізніше підручник «Географія України» був підготовлений Д. Дорошенком у Катеринославі, але так і залишився не виданим [18, с. 103–104]. У календарях «Просвіти» українознавчі аспекти географії та етнографії представлені у матеріалі А. Я. «Відомості про Європу», в якому вміщені статистичні відомості на теми «Україна в межах Росії» та «Про землю на Україні». Інформативною є і дубльована в обох календарях стаття Б. Грінченка «Де ми і скільки нас?». Крім опису українських річок, морів та великих міст, у ній розповідається про заселені українцями райони Австро-Угорської та Російської імперій (в останній включно з місцевостями поза межами українських губерній) [10, с. 34–40].

Окреслені діячами «Просвіти» обрії популярної україністики розширювались у публічних обговореннях. Так, М. Залізник хотів бачити у популярних виданнях розкриття «всіх сторін життя Галичини» [9, с. 589–590], а В. Ко-ий – надання статистичної інформації про українців Кубані, Воронижчини, Донщини, Курщини, Ставропільщини, Холмщини, Бесарабії, Гроденщини і ін., відомостей про українські повіті і міста та їх мешканців; українську колонізацію «азіатської Росії», українське економічне життя, культуру і побут (просвіту, медицину, кредит, торгівлю, промисловість і т. ін.)» [21, с. 201–202]. С. Петлюра високо оцінив календар «Просвіти» на 1908 р., як «дуже корисне справочне видання», сповнене відомостей про пошту, залізницю, пароплави, вартість гербових паперів, тексти законів про товариства, спілки та збори тощо. Разом з тим виявив зацікавленість у появі економічних відомостей «всеукраїнського характеру»: про заробітки, промисли, умови праці на різних підприємствах – і фабричних, і сільськогосподарських [22, с. 35–36].

Одна з відмінностей у виборі тем для популярних видань діячами «Просвіти» Галичини і Наддніпрянщини полягала у різному ставленні до релігійної тематики через різну роль панівних церков у житті українців. Серед брошур, виданих львівським товариством, було 11 «релігійно-моральних» (стільки ж, скільки географічних) [17, с. 118]. Натомість, серед видань «Просвіти» Наддніпрянщини книжки релігійного змісту відсутні, їх вочевидь не відносили до українознавчої проблематики через переконання у русифікації Православної церкви. При цьому серед тем, запропонованих до написання, можна знайти питання з історії Церкви в Україні та її русифікацію. У Наддніпрянській Україні таке ставлення було характерне не тільки для діячів «Просвіти» – за даними В. Доманицького, у 1908 р. з'явилась лише одна українська книжка релігійного змісту, але й та – штундистська [8, с. 93–94].

Зовнішні чинники суттєво обмежували можливості наддніпрянських просвітян у висвітленні актуальних суспільно-політичних, соціально-економічних та правових питань українського життя. Задекларована показна аполітичність діяльності Київської «Просвіти» [12, с. 22], не була зайвою в умовах фактичного «знерухомлення» діяльності більшості утворених осередків «Просвіти» Наддніпрянщини на фоні масових арештів, обшуків і заборон. У 1905–1906 рр. закінчилися невдачею спроби надати політичного характеру діяльності одеської «Просвіти», видавнича активність якої на користь народу обмежилась двома брошурами історичного змісту. Те саме стосувалось і катеринославської «Просвіти». У 1912–1913 рр., очолювана Д. Дорошенком видавнича секція осередку, випускає у світ лише чотири популярні брошури, всі – історико-культурної спрямованості. І це при тому що у 1907 р. сам Д. Дорошенко не приховував розчарування втратою українцями шансу використати «волю слова» для поширення «брошурочної літератури, яка пояснює всі сторони політичних і соціально-економічних проблем, висунутих гарячими подіями біжучої хвилі, тимчасом як хмари таких брошур в російській мові було видано й поширено на українській території» [23, с. 8].

Задекларована аполітичність не заважала київським просвітянам підіймати у своїх виданнях «наболілі» питання (передусім земельне та автономічне). Навесні 1907 р. С. Петлюра вітає оголошення Київською «Просвітою» конкурсу на популярну брошуру про автономію України, стверджуючи, що видавничу діяльність товариства треба було розпочинати саме з висвітлення найбільш «пекучих» питань, а не «життя чужоземних країн і народів» [22, с. 35–36]. Однак просвітянам вдавалось писати, добирати та друкувати такі брошури (навіть «про чужоземні країни»), зміст яких торкався саме «наболілих» питань. Це добре підтверджує С. Щоголев у доповідній записці київському губернатору від 1 квітня 1910 р., в якій збирає цитати з 12 видань «Просвіти» для підтвердження намагань членів товариства поширювати ідеї соціальної справедливості, інтернаціоналізму, «папізму», антимілітаризму, боротьби за національні і політичні права, секуляризації просвіти, корисності місцевого самоврядування і демократичного народного представництва, захисту прав народу на збройне відстоювання своїх прав [24, арк. 21–27].

Отже, у період функціонування «Просвіт» Наддніпрянщини пріоритетність популяризації українознавства не була самоочевидною. Уможливлення політичної активності у революційні роки спрямовувало зусилля частини української громадськості у це русло, зумовило появу запиту на актуально-злободенну, агітаційну популярну українську літературу. Фундаторам товариства доводилось докладати зусиль, щоб довести важливість популярної україністики, скласти тематичну програму, а потім організувати її реалізацію в умовах нестачі коштів, активних працівників, компетентних і безкорисних авторів-популяризаторів, а тобто і якісних рукописів, які б відповідали вимогам просвітян і могли бути пропущені цензурою. Попри владні обмеження української просвітницької активності діячі «Просвіти» знаходили можливості популяризувати історико-культурні та етнографічні теми, а також політичні, економічні та правові відомості українознавства не тільки у спеціально присвячених цим проблемам брошурам і публікаціям, але й у виданнях, які нібито стосувались питань зарубіжної історії та культури. У подальших дослідженнях здається доцільним проаналізувати визначення оперативного поля українознавства у видавничій діяльності «Просвіт» у 1917–1923 рр.

Список використаних джерел

1. Євселевський Л. І. «Просвіта» в Наддніпрянській Україні. Історичний нарис / Л. І. Євселевський, С.Я. Фарина. – К., 1993. – 128 с.
2. Лисенко О. В. «Просвіти» та кооперативи в українському суспільному середовищі на початку ХХ ст. / О. В. Лисенко. – К., 2008. – 180 с.
3. Нарис історії «Просвіти» / Р. Іванчук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. – Львів, Краків, Париж, 1993. – 232 с.
4. Зворський С.Л. Видавнича та бібліотечна діяльність Київського товариства «Просвіта» (1906–1920 рр.): автореф...дис...канд...іст...наук: 07.00.08 «Теорія та історія видавничої справи та редагування» / С. Л. Зворський. – К., 2000. – 18 с.
5. Кудряшов Г.О. Видавнича діяльність товариств «Просвіта» Лівобережної України (поч. ХХ ст.): автореф...канд...наук з соціальних комунікацій: 27.00.05 «Теорія та історія видавничої справи та редагування» / Г. О. Кудряшов. – К., 2013. – 18 с.
6. Соломонова Т. Р. Книговидавнича діяльність подільських «Просвіт» на початку ХХ ст. / Т. Р. Соломонова // Поділля у контексті української історії. – Вінниця, 2001. – С. 145–148.
7. Люзняк М. Українська науково-популярна книга кінця ХІХ – початку ХХ ст. як соціокультурний феномен: з історії виникнення та становлення / М. Люзняк. – Львів, 2000. – 375 с.
8. Доманицький В. Український видавничий рух в Росії за останніх п'ятнадцять літ / В. Доманицький // Перший український просвітньо-економічний конгрес уладжений Товариством «Просвіта» в сорокалітє засновання у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 р. / Зредагували І. Брик і М. Коцюба. – Львів, 1910. – С. 81–96.
9. Залізняк М. Українська популярна література в 1909 р. / М. Залізняк // Літературно-науковий вістник. – 1910. – Т. ЛІІ. – Кн. ХІІ. – С. 588–595.
10. Звідомлення товариства Просвіта у Києві, заснованого в пам'ять Т. Шевченка, за 1906 рік. – К., 1907. – 74 с.
11. «Просвіта» в Києві // Рідний край. – 1906. – Число 27. – С.15–16.
12. Дорошенко Д. Культурно-просвітня діяльність українського громадянства за останні два роки / Д. Дорошенко // Україна. – 1907. – Т.ІV. – С.17–34.
13. Теми для книжок / Товариство Просвіта у Києві. – Київ, 1906. – 14 с.
14. Звідомлення Товариства Просвіта у Києві, заснованого в пам'ять Т. Шевченка, за 1907 рік. – К., 1908. – 71 с.
15. Звідомлення Товариства Просвіта у Києві, заснованого в пам'ять Т. Шевченка, за 1908 рік. – К., 1909. – 105 с.
16. Шерстюк Гр. Культурне огнище / Гр. Шерстюк // Рідний край. – 1908. – Число 22. – С. 6–8.
17. Брик Ів. Короткий огляд української популярної літератури в Галичині / І. Брик // Перший український просвітньо-економічний конгрес уладжений Товариством «Просвіта» в сорокалітє засновання у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 р. Вказ. пр. – с. 110–126.
18. Видання «Просвіт» Наддніпрянської України, 1906–1922 / Укл. С. Л. Зворський. – вип.4 (Нац. парлам. б-ка України). – К., 1999. – 133 с.
19. Календарь Просвіти. – К., 1906. – 159, ІV с.
20. Календарь «Просвіти» на рік 1908. – К., 1907. – 151 с.
21. Ко-ий В. Календарь «Просвіти» на 1908 р. у Києві / В. Ко-ий // Літературно-науковий вістник. – 1908. – Т.ХLІІ. – Кн. ІV. – С. 200–203.
22. Петлюра С. З українського життя / С. Петлюра // Україна. – К., 1907. – Т.ІІ. – С. 20–36.
23. Дорошенко Д. Україна в 1906 р. / Д. Дорошенко // Україна. – 1907. – Т.І. – С. 1–29.
24. Центральний державний історичний архів України, в м. Києві, ф. 442, оп. 639, од. зб. 797, 41 арк.

Виктория Волошенко

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ УКРАИНОВЕДЕНИЯ В ИЗДАНИЯХ «ПРОСВИТ» НАДДНЕПРЯНЩИНЫ ВНАЧАЛЕ ХХ В.

Статья посвящена рассмотрению проблемы популяризации украиноведения в издательской деятельности отделений товариществ «Просвита» в Надднепрянской Украине в начале ХХ в. Проанализированы особенности рецепции тематики украинистики общественными деятелями, причетными к деятельности товариществ. Выявлены факторы, влиявшие на определение оперативного поля популярной украинистики в изданиях «Просвиты». Рассмотрены дискуссии по определению тем, приоритетных для популяризации.

Ключевые слова: «Просвита», Надднепрянская Украина, популяризация украиноведения, деятели украинского национального движения, издательская деятельность

Viktoriiia Voloshenko

POPULARIZATION OF UKRAINIAN STUDIES IN «PROSVITA» PUBLICATIONS IN NADDNIPRYANSHCHINA AT THE BEGINNING OF THE XXTH CENTURY

The article is dedicated to the study of the problem that reveals the popularization of Ukrainian studies in publishing activities of «Prosvita» branches in Naddniprovska Ukraine at the beginning of the XXth century. The author analyses the peculiarities of the reception of Ukrainian studies by the social activists involved in the activities of the above partnerships. The article reveals the factors that influenced the formation of the basic traits for Ukrainian studies in the editions of «Prosvita». The discussions revolved around the subjects being top-priority for popularization are reviewed herein.

Key words: «Prosvita», Naddniprovska Ukraine, popularization of Ukrainian studies, leaders of the Ukrainian national movement, publishing activities.

УДК 94(477)

Мар'яна Зуляк

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ АНТОНА КРУШЕЛЬНИЦЬКОГО: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті аналізується історіографія громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності Антона Крушельницького, відомого громадсько-політичного діяча, письменника, публіциста, літературознавця, журналіста, перекладача, педагога, міністра освіти Міністерства народної освіти Української Народної Республіки, редактора і видавця.

Ключові слова: Антін Крушельницький, громадсько-політична діяльність, культурно-просвітницька діяльність, історіографія проблеми, Західна Україна.

Актуальність досліджуваної тематики має цінне наукове значення, оскільки дає можливість проаналізувати історіографію проблеми громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності Антона Крушельницького (1878–1937 рр.), відомого громадсько-політичного діяча, письменника, публіциста, літературознавця, журналіста, перекладача, педагога, міністра освіти Міністерства народної освіти Української Народної Республіки, редактора і видавця, осмислення його місця в національному житті, обґрунтування ролі й значення в історії України. Цей значний перелік його зацікавлень свідчить про неординарність особи, його всебічність і талант.

В українській історіографії до сьогодні не має жодного ґрунтовного наукового історичного дослідження, у якому б аналізувалася історіографія громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького, більше того, дослідники у загальних історичних працях практично не згадують його.

Актуальність публікації ґрунтується на тому, що попри усі досягнення національної історіографії у дослідженні задекларованої тематики, зазначена проблема у повному обсязі й належним чином, комплексно й концептуально не розглядалася науковцями. Наукове осмислення історіографії громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького (1878–1937 рр.) є важливим і актуальним завданням української національної історіографії. Сприяння його розв'язання й покликана ця стаття.

Наукова новизна статті зумовлена сукупністю поставлених завдань та засобами їх розв'язання. У публікації вперше концептуально, комплексно, цілісно, всебічно та ґрунтовно досліджено історіографію громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького (1878–1937 рр.); проаналізовано й класифіковано історіографічний матеріал із досліджуваної проблематики; введено у науковий вжиток значну кількість важливих маловідомих і невідомих, раніше недоступних архівних і рукописних джерел та документів;

Мета статті – аналіз історіографії громадсько-політичної та культурно-просвітницької діяльності А. Крушельницького в окреслений період.

Для реалізації мети визначено основні завдання: виокремити основні групи праць в історіографії проблеми; проаналізувати загальні праці з історії України, політичної історії, нариси культурно-просвітницьких і суспільно-політичних рухів, історії держави і права, публікації дослідників української діаспори, праці радянських учених і дослідження сучасних українських науковців.

Історіографію праць з досліджуваної проблематики умовно можна поділити на такі чотири групи: до першої групи належать загальні праці з історії України, політичної історії, нариси культурно-просвітницьких і суспільно-політичних рухів, історії держави і права; до другої –